

A MAGYARORSZÁGI GENDERNYELVÉSZETI KUTATÁSOK TÖRTÉNETE ÉS PERSPEKTÍVÁI

HUSZÁR ÁGNES

PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság u. 6.
huszar1a@freemail.hu

Kivonat: Magyarországon 2005 óta tartanak rendszeresen gendernyelvészeti konferenciákat, e tárgyból azóta jelennek meg rendszeresen folyóirat-publikációk és tanulmánykötetek. A kutatási terület legitimálódásával a gendernyelvészet bekerült a felsőoktatási tantárgyválasztékba is. Fontos szakmai feladat igényes tananyagok előállítása ezek számára. Még lényegesebb a magyar nyelvhasználatban és kommunikációs gyakorlatban megjelenő, genderhez kapcsolható különbségek vizsgálata. Ide tartozik a hangzó beszéd bizonyos sajátosságainak (beszédtempó, levegős hangképzés) feltárása éppúgy, mint a szóhasználati, szintaktikai sajátosságok kutatása. A nemi sztereotípiák elemzésével és az eredményekből adódó következtetések feltárásával a gendernyelvészet hozzájárulhat az előítéletekből adódó társadalmi hátrányok megszüntetéséhez.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, nyelvi képességek, alaphangmagasság, intonációs sémák, nyelvi sztereotípiák

Bevezetés

Gendernyelvészetnek az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát nevezzük, amely a férfiak és a nők nyelvhasználatának a biológiai nem (szexus) és a társadalmi nem (gender) következtében létrejött különbözőségét teszi meg kutatása tárgyául. Kutatási területté szerveződése már az 1970-es években megkezdődött, de igazi virágzása az 1990-es évekre tehető. Ekkor sikerült a téma iránt érdeklődőknek elméletileg meghaladniuk a beszélő embereket szigorúan két (női, férfi) csoportra osztó dichotomikus szemléletet, módszertanilag pedig az anekdotikus megfigyeléseken, kis elemszámú kísérleteken alapuló kutatásokat. Az utóbbi évtizedekben nagyon sok új ismeret gyűlt össze a nem nyugati típusú kultúrákról is. Ez hozzájárult az elméleti pozíciók árnyaltabb kimunkálásához. A gendernyelvészet megtalálta a helyét a genderalapú tudományos megközelítések gazdag palettáján a feminista irodalom-, a feminista történelemtudomány, a feminista földrajz, sőt, az orvostudománynak a hagyományos gynecológiát és andrológiát meghaladó genderszemléletű kutatási területe mellett.

1. A magyarországi gendernyelvészet rövid története

Magyarországon a gendernyelvészet szervezett keretek: konferenciák, tanácskozások, kötetek és egyetemi kurzusok tekintetében csak pár éves múltra tekinthet vissza. Ezt azonban a nyelvről, nyelvhasználatról való genderszemponútú gondolkodás hosszú évtizedei előzték meg, sőt, tették egyáltalán lehetővé. Ezeknek az egyéni kutatói életutakban megfogalmazódott gondolatoknak a szerzői találkoztak 2005-ben Miskolcon.

A nyelvtudományon belül a genderszemponútú gondolkodást nem mindig kísérte megértés. A múlt század nyolcvanas éveiben dolgoztam egy párbeszéd-stratégiákat elemző kutatáson. Számomra evidenciának tűnt, hogy a párbeszédekben részt vevő személyek nyelvhasználatának összehasonlításakor az egyik fontos szempontnak a beszélő nemét kell

választanom. Több nyelvi változóban mutattam ki szignifikáns eltérést a férfi és a női beszélők között. Amikor 1989-ben megvédtem kandidátusi értekezésemet, bírálóm egy része fölöslegesnek tartotta a férfi és női beszélők megkülönböztetését, a kimutatott eltéréseket pedig nem ítélték „meggyőzőnek”. Amikor ezt a kutatást folytattam, s a nyelvi változókat kijelöltem, szinte ösztönösen jártam el. Gendernyelvészeti ismereteim minimálisak voltak, ebben az időben az egész tudományág még a helykeresés állapotában leledzett, a publikációk pedig még nem szigorú elvi alapon, megfelelő módszerekkel végrehajtott kutatásokról számoltak be, sokszor megragadtak az anekdotikus érdekességek felsorolásánál.

Az egyik nyelvi változó, amelyet a hangzó anyag alapján intuitív módon kijelöltem, a szünet és a kitöltött szünet (*hm, ööö*) volt. Tizennyolc órás anyagomban azt mutattam ki, hogy a férfiak szignifikánsan több kitöltött szünetet alkalmaztak, mint a nők (Huszár 2006). Bírálóimat ez nem győzte meg álláspontom helyességéről. Az utóbbi évtizedekben számos olyan publikációt olvastam, amelyek a legkülönbözőbb nyelvű beszélőknél mutattak ki az én magyar beszélőimhez hasonló nyelvi viselkedést a szünetek és a kitöltött szünetek tekintetében, tehát az angol, német stb. anyanyelvű férfiak is több ilyen használnak az angol, német stb. anyanyelvű nőknél.

Mondhatnám, az idő engem igazolt. De mintha az utóbbi években örvendetesen megszorodó kutatások, publikációk sem győzték volna meg a szakma minden egyes képviselőjét a gendernyelvészeti szemlélet jogosságáról. 2010-ben olvashattuk a következő sorokat egy miskolci konferenciakötetről szóló recenzióban: „A foglalatosság azzal, hogy vajon a gender studies-t milyen frusztrációk váltják ki a szerzőkből és a társadalomból nálunk és más nemzeteknél, okvetetlenkedő kíváncsiságunkat feladva bölcsebb a lélektan és a mélylélektan művelőire hagyni” (Bencze 2010: 72).

Tehát még mindig vannak kollégák, akik azt gondolják, sőt, le is írják, hogy a genderalapú gondolkodás valami olyasmi, amit a kutatóból „frusztrációk váltanak ki”, s melynek magyarzata, sőt, nyilván gyógyítása is a lélektan, sőt, a mélylélektan feladata. Ez a recenzió a *Modern Nyelvoktatásnak* abban a számában jelent meg, amely értő kritikát közölt gendernyelvészeti monográfiámról, tehát kiderülhetett a recenzió írójának számára is, hogy frusztrációim időközben könyvvé mélyültek, sőt, súlyosbodtak.

A gender alapú nyelvhasználati különbségről évtizedek óta gondolkodó, s publikáló kollégáim nyilván hasonló tapasztalatról számolhatnak be, de ezek őket sem tántorították el a gondolkodástól és a kutatástól. Azt, hogy jó úton járunk, a világszerte egyre gyorsabb iramban szaporodó igényes publikációk alapján tudjuk lemérni. De elérkezett az a nap is, amikor végre egy asztalhoz ülve vitathattuk meg a tudományterület fő kérdéseit.

Ez Miskolcon történt, 2005-ben, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok XV. konferenciáján. A kerekasztal-beszélgetés, amelyet Sándor Klára és Szépe György vezetett, annyira inspirálónak bizonyult, hogy anyagát – önálló tanulmányokkal kiegészítve – 2006-ban meg is jelentették. 2005-től kezdve a Szegedi Tudományegyetem Anglisztikai és Amerikanisztikai Intézete minden évben rendez gendertudományi konferenciát filozófusok, irodalomtudósok, nyelvészek közreműködésével. Több miskolci konferencián is elhangzottak azóta gendernyelvészeti indíttatású előadások, az *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* pedig rendszeresen közöl ilyen témájú tanulmányokat és recenziókat. A téma iránt érdeklődők egyre több egyetemi és doktori kurzuson bővíthetik ismereteiket. Az oktatás és a kutatás együttműködése szakdolgozatokban és doktori disszertációkban ölt

testet. A 2008-ban Hamburgban megjelent német nyelvű kötettel pedig a magyarországi gender-kutatás a nemzetközi szakmai közönség elé tárta eredményeit.

2009-ben jelent meg a Magyar Tudomány márciusi számában a magyarországi gendernyelvészet helyzetét bemutató tanulmányom (Huszár 2009a). Ez áttörést jelentett a tudományterület legitimitációja szempontjából. A hatvankét tudományterületnek otthont adó Magyar Tudományos Akadémia havi folyóiratában bemutatkozni mérföldkőnek számít egy hazánkban viszonylag újonnan szerveződött tudományterület szempontjából.

Közben érezhetően nőtt a társadalmi érdeklődés a férfi és női kommunikáció különbségeit feltáró kutatások iránt. Ez megmutatkozott a gendertematikájú egyetemi kurzusok növekvő népszerűségében is. OTDK dolgozatok bírálójaként elmondhatom, hogy ezek között is szaporodnak a gendernyelvészeti megközelítést alkalmazók. Vannak közöttük hatásvadász, csapnivalóan rossz munkák és figyelemreméltó szövegek is. A színvonalkülönbség nyilvánvalóan összefügg a felkészítő tanár szakmai tudásával. Ha megnézzük, milyen tananyagokat, taneszközöket ajánlanak ezeknek a kurzusoknak a vezetői, nem lesz sok okunk örülni. Azt látjuk ugyanis, hogy sokan beérik a könyvpiacra nagy példányszámban megjelenő tanácsadó könyvekkel, amelyek „megmagyarázzák”, miért jobbak a férfiak a matematikában, miért kommunikálnak sikeresebben a nők. Hogy milyen színvonalúak is ezek, hadd mutassam be néhány idézetet Louann Brizendine: *A női agy* című, magyarul már harmadik kiadásban megjelent könyve alapján.

Ez a szerkezet már eleve sugallja a sarkos szembeállítás: a *férfi* ilyen, a *nő* pedig az ellenkezője. A fejezetcímek: *A nő titka*, *Szex vagy az övön aluli agy*, *Az anyai agy* tovább élezik az ellentétet. A szerző magyarázata mehökkentően egyszerűnek tűnik. A belső elválasztású mirigyek működése, a hormonok, tehát végső soron a genetika dönti el, milyenek leszünk, miért viselkedünk férfiként racionálisan, de agresszíven, nőként pedig érzelmesen, de passzívan. A biológiai determinizmus minden más környezeti, szociális és kulturális tényezőt elsöpör az útból. Már a magzati életben megtörténik a döntő váltás: „A nyolcadik héten meginduló heves tesztoszteronhullám elpusztít néhány sejtet a kommunikációs központokban, többletsejteket termel a szex- és agresszivitás-központokban, így lesz az uniszex agyból férfi agy. A tesztoszteronhullám elmaradása esetén a női agy háboríthatatlanul fejlődhet tovább” (Brizendine 2010: 28).

Brizendine érvelése szerint a genetikai kódolás szabja meg a „tesztoszteronban ázott” férfiagy és az „ösztrogéntól elöntött” női agy minden funkcióját. Csak egy példa az ebből következő triviális esszencializmusra: „A tinédzser lányok agyi hálózatai jelentős növekedésen mennek át. Női agyuk ekkor kezd megmutatkozni teljes fényében. De vajon hová vezeti őket? Egyenest a férfi karjaiba” (Brizendine 2010: 76). A fejtegetések tükrében a férfi meghódítása a női lét egyetlen céljának és jutalmának tűnik. A kiszemelt férfi sikeres becserkészése után a női agy átáll az anyai agy üzemmódjába: „azt hihetnénk, hogy a ketyegő biológiai óránk vagy a barátnőnk van ránk ilyen hatással, pedig valójában agyunk változik meg annyira, hogy új világ köszönt ránk” (Brizendine 2010: 121).

Brizendine és mások könyvei esszencializmust, biológiai determinizmust sugallnak, amely ellen kár is küzdeni, hiszen „kőkorszaki agyunk” már eleve meghatározza létünk minden elemét. Az efféle könyveknek nagyobb a kára, mint a haszna, különösen, ha egyetemi tananyagként vonzanak magukhoz meg nem érdemelt legitimitációt. Szükség volt és van tehát olyan tankönyvként is használható segédkönyvre, amely a tudományterület egészét tekinti át, ha csak vázlatosan is. Első fecskének a 2009-ben a Tinta Könyvkiadó

gondozásában megjelent *Bevezetés a gendernyelvészetbe* című könyvem tekinthető (Huszár 2009b).

Segédkönyvekként használhatók az oktatáshoz a miskolci és szegedi konferenciakötetek. Napjainkban készül Kegyes Erika és Juhász Valéria szerkesztésében egy kétkötetes szöveggyűjtemény, amely kiemelkedő színvonalú, részben klasszikus külföldi gendernyelvészeti tanulmányokat tesz a magyar olvasók számára megismerhetővé.

2. A magyarországi gyendernyelvészet perspektívái

Ezek után megpróbálom összefoglalni azt, milyen kutatási feladatokat ajánlok a gendernyelvészetrel foglalkozók figyelmébe. A magyarországi jelzót nem véletlenül használom, ugyanis nemcsak a magyar nyelvű közösség nyelvhasználatának genderszemponitú vizsgálatát tartom feladatunknak, hanem a Magyarországon élő más nyelvi és nemzeti kisebbségeket is. Ezt az elvet érvényesítettük Kegyes Erikával 2008-ban megjelent német nyelvű kötetünk szerkesztésekor is, melybe beválogattunk Orsós Anna tollából a beás, Kolompár Hajnalkától a lovári, Borbély Annától pedig a magyarországi román közösség nyelvhasználatáról szóló, gendernyelvészeti megalapozottságú tanulmányokat. A feladatok megfogalmazásakor a nyelvi szintekre és a nyelvhasználat legfontosabb területeire fogok kitérni.

2.1. A nyelvi képességek

A nők nyelvi képességek tekintetében csakugyan túlszárnyalják a férfiakat, ezt tudományos módszerekkel sikerült bizonyítani. Pszicholingvisztikai kísérletek igazolják, hogy a nőknek jobb a verbális memóriájuk, és a férfiaknál jobban teljesítenek szótalálási feladatokban. Ezek a képességbeli különbségek nem függenek (anya)nyelvtől. Gósy Mária magyar nők és férfiak között mutatott ki e tekintetben jelentős eltérést a nők javára (Gósy 1998). A nyelvi képességek vizsgálata a pszicholingvisztika vizsgálódásának körébe tartozik. A MTA Nyelvtudományi Intézetének Kempelen Farkas Laboratóriumában, valamint az ELTE Fonetikai Tanszékén folytatott kutatások e tekintetben hoztak újdonságot.

2.1.1. A hangzó beszédben megmutatkozó különbségek

A férfi és a női beszédhang különbözik egymástól, annyira, hogy egy telefonban megszólaló ismeretlent is jó hatásfokkal tudunk nőként vagy férfiként azonosítani. Az azonosítást a beszéd akusztikai paraméterei közül az alaphangmagasság könnyíti meg leginkább, mivel a nők alaphangja általában magasabb, mint a férfiaké. Ennek anatómiai oka az, hogy a férfiak hangszalagjai általában hosszabbak és vastagabbak. A fiúk és a lányok hangszalagjainak különbsége a nemi hormonok, elsősorban a tesztoszteron fokozott termelésének hatására kezd tíz-tizenhat éves korban kialakulni. Ennek következtében a férfiak zöngéjének alapfrekvenciája a 100–200 Hz közötti tartományban helyezkedik el, míg a nőké a 150–300 Hz közöttiben.

Az viszont már nyilvánvalóan a szociális tanulás útján kialakult társadalmi nemből következik, hogy az egyes nyelvek női és férfi anyanyelvi beszélőinek alaphangmagassága jelentősen eltér egymástól.

Az egyes nyelvek anyanyelvi beszélői ezen kívül eltérő tempóban is beszélnek. A magyar beszélők átlagos tempója közepes helyet foglal el más nyelvek között. A férfiak és a nők beszéde különbözik egymástól még a tempóban is: a nők gyorsabban beszélnek.

Az utóbbi időben nőtt a szakmák kommunikációigénye, vannak olyanok, amelyekben a munkavégzés gyakorlatilag állandó kommunikációt jelent. A call centerek tartoznak ide. Ezeknek munkavállalóit eleve úgy válogatják össze, hogy jó kapcsolatteremtési képességgel, kellemes beszédhanggal rendelkezzenek. Alkalmazott nyelvészeti kutatási feladat lehet a kommunikációigényes munkakörök igényeinek, illetve azok kompetens ellátóinak vizsgálata. Egy ilyenfajta kutatásból a közoktatásban is hasznosítható következtetéseket lehetne levonni.

További feladat lenne a női és a férfi beszéd eltéréseinek vizsgálata pl. a „levegős ejtés” tekintetében. Angol és spanyol anyanyelvű beszélők megfigyelése alapján bizonyították, hogy a férfiak a tüdőből kiáramló levegő nagyobb hányadát használják fel hangképzésre, mint a nők. Másképpen fogalmazva: a nők „levegősebb” kiejtéssel beszélnek, mint a férfiak. Sejtéseim szerint a magyarban is hasonló a helyzet, ezt azonban csak megfelelő eszközökkel végzett vizsgálatok tudják megnyugtatóan tisztázni. Érdemes lenne kutatni továbbá a mondatfonetikai eszközök nemileg eltérő használatát.

2.1.2. Lexika

A szókinsnek a nemi preferenciák szerinti megoszlása hálás téma, mondhatni, ebből született a legtöbb magyar kutatás. Érdekes lenne nagyobb számítógépes korpuszok összehasonlítása, legyenek ezek élőnyelvi, újság- vagy szépirodalmi szövegek vagy szótárak. A MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapján bárki számára hozzáférhető hatalmas anyag kutatása számos értékes eredményhez vezethet.

2.1.3. A nők és a férfiak eltérő normakövetése

A nyelvi normakövetésre vonatkozólag a nők két, egymással összeegyeztethetetlennek látszó állítást fogalmaztak meg:

1. A nők nyelvi tekintetben konzervatívak, hagyománykövetők.
2. A nők nyelvhasználati újítók.

Ez az ellentmondás rögtön eltűnik, ha tisztázzuk, hogy a két állítás a nők két különböző csoportjára vonatkozik. A nyelvhasználati hagyományörzők a tradicionális népi értékek iránt érzékeny, elsősorban idősebb vidéki asszonyok, de vannak ennek az értékrendnek elkötelezett ifjúsági szubkultúrák is. A tanultabb, városokban élő nők nyelvhasználatára jellemző a másik állítás, hogy rugalmasan alkalmazkodnak az osztálytársadalmi érvényességű sztenderd normákhoz, sőt, maguk is alakítják azokat. Tehát tisztább hangképzéssel, csiszoltabb szóválasztással, a televízió és rádió bemondóihoz hasonló módon igyekeznek beszélni. A férfiak körében ezzel szemben gyakoribb a szociális csoporttal való szolidaritást jelző „rejtett presztízsű” formák alkalmazása.

Érdekes feladat lenne továbbá a különféle ifjúsági szubkultúrák nyelvhasználatának összevetése. Ilyen kutatásokat ismerünk angol nyelvterületről, érdemes lenne magyarországi csoportok nyelvi viselkedését is feltérképezni.

2.2. Férfiakból és nőkből álló csoportokban folyó beszélgetések

Célszerű lenne a diskurzelemzés módszerével (beszélőváltás, együttbeszélés, közbevágás, egy beszédlépésre eső szavak száma stb.) megvizsgálni egyes csoportok beszédstratégiai viselkedését

1. kötetlen és
2. formális helyzetben.

Ez utóbbiba tartoznak az intézményhez kötött beszélgetések: állásinterjúk, kliens-ügyvéd, páciens-orvos dialógusok.

Különösen fontosak – mivel példaértékűek, akár akarják a szereplők, akár nem – a médiabeszélgetések. Ma már a magyar médiában is látni néhány nőt igazán fontos – politikai, gazdasági – műsor irányítójaként, vezetőjeként. A női-férfi műsorvezetők beszédstratégiájának összehasonlításával foglalkozik készülő doktori disszertációjában Eklics Kata. Különös figyelmet szentel az elemzés során a verbális tartalmat erősítő, vagy azt ellenpontoszó, ironikus distanciát jelző nem verbális üzeneteknek, a testbeszédnek. Vizsgálatai és a külföldi szakirodalom megállapításai meggyőztek arról, hogy a nők tudatosabban használják a nem verbális üzeneteket, ezáltal is udvariasabbak a megkérdezettekkel, mint a férfi műsorvezetők. Pamela Fishman sokszor idézett megállapítása szerint a nők „keményebben megdolgoznak” a beszélgetésért, mint férfi partnereik. Ebbe a munkába tartozik a nem verbális üzenetközvetítés is.

2.3. A női és a férfi szerep a nyelv szóállományának tükrében

Érdekes és látványos kutatási téma. Az egyes nyelvek szóállománya, szólásai, közmondásai és szállóigéi alapján következtethetünk arra, milyen az adott kultúrában a két nem társadalmi súlya, egymáshoz való viszonya. Az angol, német, magyar szókincs elemzése a hatalommal bíró férfi szempontjainak elsődlegességét mutatta ki. Ez különösen szemléletes a nemi étellel kapcsolatos frazeologizmusokban, csak egy példa: *nő odaadja magát a férfinak, a férfi magáévá teszi a nőt*.

Ha belelapozunk a szótárakba, jóval több nőkre, mint férfiakra vonatkozó, negatívan minősítő lexikai egységet találunk, pl. *trampli, lotyó, piaci kofa* ('durván veszekedő személy'). Az emberre gúnyból alkalmazott állatnevek jó része is nőre utal, pl. *szuka, tehén, kanca*. O. Nagy Gábor többezres szólás- és közmondásgyűjteményében mintegy nyolcvan nőre utaló frazeologizmust találni. Ezek zöme a nők (lányok, asszonyok, öregasszonyok) ostobaságára, erkölcstelenségére, pazarló és lusta, hiú és cifrázkodó természetére vonatkozik. Korunk folklórja, a vicc hasonló durvasággal bánik el az *anyósokkal, a női sofőrökkel*, és általában a (*szőke*) nőekkel. A kabaré és a belőle szívesen merítő reklám buzgón mutatja fel az állítólagos női ostobaságot. A magyarországi biztosítási és bankreklámok szinte kizárólag a *buta nő* toposzára építkezve adnak tanácsot arra, hogyan fektessük be – náluk – a pénzünket. Érdeemes vizsgálni – meg is teszik sokan – a viccek és a reklámok révén közvetített férfi- és nőképek által sugallt sztereotípiák nyelvi megformáltságát.

Az adott nyelv szókincsébe, hagyományos és modern frazeologizmusaiába kódolt hatalmi viszonyrendszer (Spender szavával: *man made language* 'férfiak alkotta nyelv') a nyelvi relativizmus érvrendszere szerint legitimálja azt és észrevétlenül építi be a felnövekvő nemzedék szemléletébe.

2.4. A nyelvhasználat nemi alapú eltérései

A mindennapi nyelvhasználat úgy is megkülönbözteti a férfiakat és a nőket, hogy az utóbbiakra nem is utal külön. Ha *kutatókról* beszélnek, bár a szó maga elsősorban férfira vonatkozik, valószínűleg beleértik a *kutatónőket* is. A grammatikai nemet megkülönböztető nyelvekben a mindenkire utaló formát *generikus maskulinumnak* hívják. Egyes vélekedések szerint ez a szóhasználat nem elfogadható, hiszen pl. a *kollégák* megszólításba a nők beleérthetőek vagy sem, a férfiak azonban mindenképpen. Ők a *kollégák és*

kolléganők megszólítási módot javasolják. Vannak azon kívül szembeötlően kirekesztő megnevezések. Amikor arról hallani, hogy az *államférfiak* vagy a *honatyák* a parlamentben teszik a dolgukat, a hír megfogalmazása mintegy eltünteti a magyar képviselők amúgy sem népes csoportját.

A magyarban a két nem megszólítása is felemásan alakult. Ehhez a nők magyarországi névhasználata is hozzájárul. 1895-ben, a polgári anyakönyvezés bevezetésekor a férjes nők névhasználatát úgy szabályozták, hogy a *Kis Lajosné* formát tették hivatalossá. A nő, aki eredeti családnévét apjától kapta, egy másik családba való átlépését jelzi azzal, hogy felveszi férje családnévét. Az új névforma jelentése: 'Kis Lajos felesége'. Ez a névforma egy tradicionális családmodell nyelvi lenyomata. 1953-tól kezdve már többféle névforma között lehet választani, de még mindig azok a formák a népszerűbbek, amelyek utalnak az illető nő házasságára, pl. *Kisné Nagy Éva*.

A magyar nyelvhasználatban történetileg nem alakult ki férfiak és nők azonos szintű, udvarias megszólítására alkalmas nyelvi forma. Míg az *úr* használható családnév, foglalkozásnév, beosztás megnevezése mellett, a lexikailag párjának tekinthető *asszony* használati köre korlátozottabb. *Kis Lajost* szólíthatjuk *Kis úrnak*, *mérnök úrnak*, *igazgató úrnak*, feleségét legfeljebb *miniszter asszonynak*, ha ez a beosztása, de az *asszony* sem a családnév, sem a foglalkozásnevek többsége mellé nem illik. Csak a magas presztízsű foglalkozások, beosztások mellett használják, a többi mellett a *-nő* képzőt, pl. *szabásznő*, *takarítónő*, *fejőnő*. Tehát *Kisné Nagy Évát* egyszerűen nem tudjuk udvariasan, de kellő távolságtartással megszólítani. A *Kisné* lekezelő, az *Éva* pedig bizalmaskodónak tűnik, ha az illetőt alig ismerjük.

Ez a helyzet fordítási problémákat is felvet: a német *Frau*, a francia *madame* stb. átültetésének kérdését családnév mellett. Nem csak az a baj ezzel, hogy a magyarban a foglalkozásneveknek nincs férfiakra és nőkre kiépült párhuzamos rendszere, hanem az is, hogy a mindennapok kultúrájából hiányoznak a megszólításra és említésre egyaránt alkalmas, egyenlőséget kifejező nyelvi formák. Használatos ugyan a *hölgyem*, *asszonyom* megszólításként – ez alkalmazható idegenekkel is – de sokan, főleg a fiatalok idegenkednek tőle. A mindennapi életben, sőt a nyelvi példát mutató médiában ennek következtében gyakran előfordul, hogy azonos társadalmi helyzetű férfiakat és nőket különböző módon szólítanak meg. Amíg a férfiaknak kijár a beosztásuk neve + *úr* megszólítás, a nőket bizalmaskodva keresztnevükön, vagy annak becézett változatán szólítják meg.

2.5. Hogyan szüntethető meg a megkülönböztető nyelvhasználat?

A fentiekből is kiviláglik, hogy a magyar nyelvhasználatban létezik nemi alapú hátrányos megkülönböztetés, ezt szexizmusnak nevezzük. Az alkalmazott nyelvtudománynak, azon belül a gendernyelvészetnek feladata ennek feltárása, s a felszámolására irányuló javaslatok megfogalmazása.

Az egyik nemet – gyakorlatilag szinte kizárólag a nőket – kirekesztő, megbélyegző nyelvhasználattal kapcsolatos kritika vonatkozhat 1. a szóállományra, 2. a nyelvhasználatra.

A szóállományra vonatkozó kritikák zöme a nők által betöltött foglalkozásoknak, illetve a női munkavállalóknak a megnevezésére, megszólítására vonatkozik. A szóállomány vizsgálata az angolban, a németben és a franciában azt mutatta, s valószínűleg hasonló eredményekre jutna egy magyar felmérés is, hogy a legtöbb foglalkozásnév elsősorban férfi munkavállalóra utal, pl. *mérnök*, *orvos*, *hegesztő*. Ha fontosnak tartunk utalni az illető személy nemére, akkor ebből képzővel kell alkotnunk egy nőnemű

változatot: *mérnökő, orvoső, hegesztőő*. Ezzel szemben van nagyon kevés, alacsony presztízsű foglalkozás, mely már megnevezésében is nőre utal, pl. *konyhalány, kofa, háziasszony*. Ezeknek nincs férfira referáló megfelelőjük. Van ugyan egy-két hasonló módon diszkrimináló, férfi munkavállalóra utaló foglalkozásnév, pl. *liftesfiú, borfiú*, de a nőket érintő diszkrimináló megnevezés mindenképpen számosabb. A feminista nyelvkritika álláspontja az, hogy a foglalkozások leírásából, megnevezéséből, s így az álláshirdetésekből is ki kell iktatni a nemre vonatkozó utalást. Nemileg semleges foglalkozásneveket kell kialakítani, hogy a név ne tartalmazzon – az egyik nemre vonatkozólag szükségszerűen negatív – konnotációt. Ezt az igényt manapság már kielégítik a foglalkozási protokollok, az oktatásban a szakok, szakirányok megnevezései. A nemi megkülönböztetést nem tartalmazó foglalkozásnévre jó példa a hivatalos *óvodapedagógus* megnevezés, bár a képzésben részt vevők és a hivatást gyakorlók között ma még többségben vannak a nők, az *óvónők*.

A szóállományra vonatkozó kritika érveinek érvényesítése nem egyszerű, de mivel a hivatalos, nyilvános szóhasználat előírásokkal, határozatokkal szabályozható, végső soron döntés kérdése.

A társadalmi nyelvhasználatra vonatkozó kritikának jóval nehezebb érvényt szerezni. A társadalmi kommunikációban megnyilvánuló aszimmetrikus formák az évtizedes megszokás következtében nehezen változnak. Legfontosabb feladatnak azt látom, hogy kell végre találni egy olyan semleges megszólítási formát, amely nem rekeszti ki a nőket. Ezeknek a megszólítási formáknak a kialakításában arra kell törekedni, hogy a férfiak udvarias megszólítására korlátozás nélkül alkalmas *úr* mellé találjuk meg hasonló tág körben használható női megfelelőjét. Kialakítandó ez a *hölggy, asszony* vagy más lexéma használati körének bővítésével. Megfelelő érdekérvényesítő technikák alkalmazásával elérhető, hogy ezt a semleges megszólítási formát kötelezően alkalmazzák a közintézményekben és a médiában. Ez elősegítené a nemi alapú megkülönböztetés minden formájának megszüntetését az intézményi kommunikációban és a médiában, ez mindenképpen jótékonyan hatna a privát szférában zajló kommunikációra is.

Összegzés

Az alkalmazott nyelvészettel a szociolingvisztikával hivatásos módon foglalkozó szakembernek, a gendernyelvésznek javaslattételre van lehetősége. Hogy a javaslatokat megfogadja, alkalmazza-e, az egyértelműen a társadalom lehetősége és feladata.

Irodalom

- Bencze Lóránt 2010. Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) A meggyőzéstől a manipulációig. (recenzió) *Modern Nyelvoktatás XVI/1:69 – 73*.
- Brizendine, Louann 2010. *A női agy*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Gósy Mária 1998. Szókeresés a mentális lexikonban. *Magyar Nyelvőr. 122: 18–200*.
- Huszár Ágnes 2006. Az együttműködés nyelvi jelei. *Beszédgyógyítás. 17/1:33–47*.
- Huszár Ágnes 2009a. Férfi nyelv? Női nyelv? A gendernyelvészet Magyarországon. *Magyar Tudomány. [170/3: 276–285.]*
- Huszár Ágnes 2009b. *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők kommunikációja és nyelvhasználata?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.